

Μπένεντικτ Άντερσον

Φαντασιακές Κοινότητες, Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού, Μετάφραση: Ποθητή Χαντζαρούλα, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1997, σελ. 315.

Το βιβλίο του καθηγητή του Πανεπιστημίου του Cornell, Μπένεντικτ Άντερσον, επηρέασε ιδιαίτερα τις θεωρητικές αναλύσεις του φαινομένου του «εθνικού κράτους», από την πρώτη κιόλας έκδοσή του στις ΗΠΑ και τη Βρετανία, το 1983. Οι *Φαντασιακές Κοινότητες*, από κοινού με το βιβλίο του ανθρωπολόγου Έρνεστ Γκέλνερ, *Έθνη και Εθνικισμός* που πρωτοεκδόθηκε την ίδια χρονιά, θεωρούνται, στον αγγλοσαξονικό κόσμο, οι σημαντικότερες μελέτες για τη γένεση του εθνικισμού. Η ελληνική έκδοση του βιβλίου του Άντερσον, έστω και με καθυστέρηση 15 ετών¹, ακολουθεί την πρόσφατη (με εννιάχρονη καθυστέρηση) μετάφραση στα ελληνικά της μελέτης του Γκέλνερ², και δεν μπορεί παρά να είναι ένα ευπρόσδεκτο γεγονός.

Ο Μπένεντικτ Άντερσον προσφέρει έναν ορισμό του έθνους ως μιας «φαντασιακής κοινότητας»: «φαντασιακής» υπό την έννοια ότι «κανένα μέλος, ακόμα και του μικρότερου έθνους, δε θα γνωρίσει ποτέ τα περισσότερα

από τα υπόλοιπα μέλη, δε θα τα συναντήσει, ούτε καν θα ακούσει για αυτά, όμως ο καθένας έχει την αίσθηση του συνανήκειν» (σελ. 26). Η άποψη αυτή δεν απέχει πολύ από την προσέγγιση του Γκέλνερ, ο οποίος υποστηρίζει ότι τα έθνη δημιουργούνται όταν οι άνθρωποι αναπτύσσουν τη θέληση να ενωθούν με «όλους εκείνους και μόνον εκείνους που μοιράζονται την κουλτούρα τους».

Όπως και ο Γκέλνερ, ο Άντερσον συνδέει την εμφάνιση των εθνών και του εθνικισμού με την ανάπτυξη του βιομηχανικού καπιταλισμού. Η επιρροή του Ντυρκάιμ στον Γκέλνερ είναι εμφανής: η κυριαρχία της πολύπλοκης αλλά ολοκληρωμένης σύγχρονης βιομηχανίας, υποστηρίζει ο βρετανός ανθρωπολόγος, απαιτεί όλοι οι πολίτες να μοιράζονται μια αντίληψη του «ανήκειν» και μια κοινή κουλτούρα. Στην πράξη αυτό απαιτεί «τη γενική επιβολή μιας υψηλής κουλτούρας» σε όλες τις ομάδες μιας κοινωνίας καθώς και την επικράτηση μιας απρόσωπης γραφειοκρατίας. Για

τον Γκέλνερ, λοιπόν, τα έθνη και ο εθνικισμός είναι βασικά «φαντασιώσεις» μέσω των οποίων διαιρεμένοι άνθρωποι αναπτύσσουν μια αίσθηση ψευδούς ενότητας. Αντίθετα ο Άντερσον αρνείται ότι υπάρχουν «αληθινές» κοινότητες που πλεονεκτούν σε σχέση με το έθνος: «κάθε κοινότητα που είναι μεγαλύτερη από ένα χωριό όπου οι άνθρωποι έχουν προσωπική επαφή (και ίσως ακόμα και σε αυτή την περίπτωση) είναι φαντασιακή» (σελ. 26). Και ακόμη περισσότερο, υπογραμμίζει ο Αμερικανός καθηγητής, όχι μόνον οι εθνικοί αλλά όλοι οι μετασχηματισμοί της συνείδησης, από τη φύση τους, έχουν ως τυπικό χαρακτηριστικό την αμνησία (σελ. 297).

Ο Άντερσον τονίζει τα θετικά στοιχεία του εθνικού προσδιορισμού σε όρους, για παράδειγμα, της πολιτιστικής παραγωγής ή της αυτοθυσίας των ανθρώπων: «οι μεγάλοι πόλεμοι αυτού του αιώνα», γράφει, «αποτελούν κάτι εξαιρετικό όχι τόσο γιατί επέτρεψαν στους ανθρώπους να σκοτώσουν σε μια κλίμακα η οποία δεν είχε προηγούμενο, όσο γιατί ένας κολοσσιαίος αριθμός ανθρώπων πείσθηκαν να θυσιάσουν τη ζωή τους» (σελ. 215). Ο Άντερσον υποστηρίζει ότι ο καπιταλισμός και η ανάπτυξη της τυπογραφίας δημιούργησαν τις συνθήκες για την εμφάνιση των εθνών. Αυτά τα δύο στοιχεία επέτρεψαν τη διάδοση των εθνικιστικών ιδεών στις μάζες, εμπνέοντας μια «εθνική φαντασία». Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι, από αυτήν την πλευρά, το τέταρτο κεφάλαιο του βιβλίου

που εξετάζει την ανάπτυξη του εθνικισμού από τους κρεολούς της Λατινικής Αμερικής, δηλαδή από τα άτομα καθαρά ευρωπαϊκής καταγωγής, που είχαν όμως γεννηθεί στο νέο κόσμο: ο αποκλεισμός των κρεολών από τις ανώτατες θέσεις της διοικητικής ιεραρχίας των ισπανικών αποικιών δημιούργησε, *νωρίτερα* από ότι στην Ευρώπη, αισθήματα συνανήκειν σε φαντασιακές κοινότητες. Οι κρεολοί κατάφεραν, υποστηρίζει ο Άντερσον, με τη βοήθεια της τυπογραφίας, να «πείσουν» τον τοπικό πληθυσμό ότι αποτελούν «έθνη». Έτσι χώρες όπως η Χιλή, η Βενεζουέλα και το Μεξικό μπόρεσαν να επιβιώσουν πολιτικά και να γίνουν αποδεκτές συναισθηματικά. Το γεγονός μάλιστα ότι οι κρεολοί είχαν την ίδια γλώσσα, την ίδια θρησκεία και την ίδια κουλτούρα με τη μητρόπολη όχι μόνο δεν εμπόδισε αλλά, αντίθετα, έκανε εφικτές τις πρώτες αυτές εθνικές φαντασιακές συλλήψεις.

Σίγουρα θα μπορούσε κανείς να διαφωνήσει με την έμφαση που δίνει ο Άντερσον στα θετικά στοιχεία της εθνικής ανάπτυξης. Πολλοί μαρξιστές αναλυτές, για παράδειγμα, έχουν κατά καιρούς επισημάνει τη χρήση του εθνικισμού από την άρχουσα τάξη ως εργαλείου αδρανοποίησης των αντιπάλων της και επιβολής της κοινωνικής της ηγεμονίας³. Το βιβλίο του Άντερσον είναι, υπό μια έννοια, μάλλον «αποϊδεολογικοποιημένο». Ακόμη κι αν γίνει αποδεκτό ότι ο εθνικισμός χρησιμοποιήθηκε ως «εργαλείο επιβο-

λής», υποστηρίζει ο συγγραφέας, δεν είναι καθόλου αυτονόητη η τόσο ευρεία αποδοχή του. Οι *Φαντασιακές Κοινότητες* δεν αντιμετωπίζουν το φαινόμενο του εθνικισμού τόσο με όρους καλού ή κακού, άσπρου ή μαύρου. Το επίκεντρο του βιβλίου είναι η μελέτη περισσότερο των αιτίων της γένεσης καθώς και των παραγόντων διάδοσης του εθνικισμού και λιγότερο των συνεπειών της επικράτησής του. Ο Άντερσον αποφεύγει ακόμη άμεσα να ασχοληθεί με ερωτήματα όπως η υπεροχή ή μη των πολυπολιτισμικών κοινωνιών σε σχέση με τα εθνικά ομοιογενή κράτη. Έναν αιώνα πριν, στοχαστές όπως ο Τοκεβίλ και ο Λόρδος Άκτον, υποστήριζαν ότι οι πολυεθνικές δημοκρατίες τείνουν να είναι διανοητικά πλουσιότερες, περισσότερο ζωτικές και περισσότερο ανεκτικές από τα ομογενοποιημένα εθνικά-κράτη. Ο Άντερσον αποδεικνύει ότι ο εθνικισμός αποτέλεσε όχι μόνο πηγή έμπνευσης αλλά και μοναδικό κίνητρο για μια εκπληκτική και συχνά χωρίς προηγούμενο πνευματική άνθιση. Ο συγγραφέας με σαφήνεια διαχωρίζει τον εθνικισμό από το ρατσισμό, επισημαίνοντας τις ρίζες του τελευταίου στις ιδεολογίες της τάξης παρά στις ιδεολογίες του έθνους (σελ. 223). Πάντως αποφεύγει να εξετάσει το κατά πόσον ο εθνικισμός ενισχύει ή και ενισχύεται από το ρατσισμό. Σε ένα θαυμάσιο κεφάλαιο με τίτλο «Απογραφή, Χάρτης, Μουσείο», ο Άντερσον περιγράφει γλαφυρότατα τρία, κατά τη γνώμη του, βασικά στοιχεία

για την οικοδόμηση της «φαντασιακής ταυτότητας», κυρίως στις ευρωπαϊκές αποικίες της Ασίας και της Αφρικής. «Οι Λοιποί» στις απογραφές, γράφει ο Αμερικανός καθηγητής, «συσκότιζαν όλες τις ανωμαλίες της πραγματικής ζωής με την υπέροχη ματιά του γραφειοκράτη» (σελ. 269). Σε ό,τι αφορά το ρόλο του χάρτη, ο συγγραφέας αναφέρεται στον Thongchai: «Ο χάρτης προηγείται της εδαφικής πραγματικότητας και όχι το αντίθετο» (σελ. 258). Τέλος, το μουσείο επέτρεψε την «ανακάλυψη» της «αδιάλειπτης συνέχειας» με το παρελθόν και εξέθρεψε μια «φαντασιακή σύλληψη της ιστορίας».

Σε γενικές γραμμές και αν ληφθούν υπόψη η εξαιρετικά πυκνή γραφή και οι συχνοί νεολογισμοί του Άντερσον, η μετάφραση είναι ικανοποιητική. Δυστυχώς δε λείπουν τα ορθογραφικά λάθη (π.χ. η λέξη «εθνωτικός» εμφανίζεται ως «εθνωτικός» σε πολλά σημεία του κειμένου). Και βέβαια, ακολουθώντας τη σχεδόν πάγια πρακτική των ελληνικών εκδοτικών οίκων, δεν υπάρχει το πλούσιο ευρετήριο της αντίστοιχης αμερικανικής έκδοσης.

Το βιβλίο του Άντερσον πρέπει να διαβαστεί ευρύτατα. Γιατί είναι ένα κείμενο που, με τον ήρεμο ορθολογισμό του, γκρεμίζει πολλές από τις υποτιθέμενες «αυτονότητες» αλήθειες.

Αστέρης Χουλιάρας

Σημειώσεις

1. Το 1992, οι υπεύθυνοι των εκδόσεων «Γνώση» ανακοίνωσαν ότι ετοιμάζουν το βιβλίο του Άντερσον με τον τίτλο «Οι "κατά φαντασίαν" κοινότητες: στοχασμοί για την προέλευση και τη διάδοση του εθνικισμού». Το βιβλίο, ό-

μως, δεν έχει εκδοθεί μέχρι σήμερα από τον εν λόγω εκδοτικό οίκο.

2. Ernest Gellner, *Έθνη και Εθνικισμός*, μετάφραση: Δώρα Λαφαζάνη, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1992.

3. Βλ. για παράδειγμα, Perry Anderson, "Origins of the present crisis", *New Left Review*, No 23, 1964, σελ. 26-53.

